

DENOV TUMANI DAVLAT ARXIVI FONDLARINING TARIXIY- MADANIY AHAMIYATI

DTPI Tadbirkorlik va Bosahqaruv

fakulteti 3-kurs talabasi

Abdullayev Ramazon To'liqin o'g'li

abdullayevramazon73@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada fond tushunchasining umumiy ta'rifining arxiv ishlaridagi ma'nosi va vazifalari tushuntirilgan. Denov tumani davlat arxivida saqlanayotgan 1920–2020-yillarga oid davlat boshqaruvi, sud, ta'lim, tibbiyot, qishloq xo'jaligi va sanoat korxonalarining hujjatlari hamda ayrim aniq fondlar (F-2, F-6, F-7, F-42, F-323 va shaxsiy fondlar) haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar Arxiv fondlari, raqamlashtirish, yig'ma jild, sovet davri, shaxsiy kelib chiqish hujjatlari.

Kirish: Fond so'zi o'zbek tiliga fransuz va lotin tillaridan kirib kelgan bo'lib, uning tub ma'nosi lotincha "fundus", ya'ni "asos", "poydevor" yoki "zamin" degan ma'nolarni anglatadi. Umumiy ma'noda fond keyinchalik foydalanish, asrab qo'yish yoki biror maqsadga sarflash uchun jamg'arilgan asosiy zaxira, boylik, hujjat yoki pulni bildiradi. Bugungi kunda bu tushuncha hayotimizning bir nechta sohalarida turlicha ma'nolarda qo'llaniladi.

Arxiv va kutubxona ishidagi ma'nosiga ko'ra, fond muayyan tartibda to'plangan va o'zaro bog'liq bo'lgan hujjatlar yoki kitoblar majmuasini anglatadi. Arxivshunoslikda fond deganda bitta tashkilot, korxona, muassasa yoki biror taniqli shaxsning faoliyati davomida yuzaga kelgan va tarixiy, ilmiy, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan hujjatlarning qonuniy ajratilmaydigan to'plami tushuniladi. Masalan, Denov arxivida 615 ta fond borligi aytilganda, u yerda 615 ta alohida muassasa yoki shaxsga tegishli hujjatlar xazinasini

mavjudligi koʻzda tutiladi. Kutubxonalarda esa kitob fondi iborasi muassasadagi barcha kitoblar va jurnallar zaxirasini bildiradi.¹

Hozirda Denov tuman davlat arxivida jami: 615 fondda, 124 540 saqlov birligidan iborat hujjatlar saqlanmoqda.²

1. Shundan: 148 ta fondda, 53 680 saqlov birligi boshqaruv hujjatlari,
2. 454 ta fondda 43 284 saqlov birligi shaxsiy kelib chiqish hujjatlari,
3. 13 fondda, 310 ta saqlov birligi shaxsiy tarkib hujjatlaridan iborat.
4. Suratli hujjatlar soni 1-fondan, 400 hisob birligini, alohida qimmatli hujjatlarni soni 12 fondan 4 009 saqlov birligi tashkil etadi.

Asosiy qism: Davlat arxivlarida saqlanayotgan Milliy arxiv fondiga tegishli hujjatlarning chegara sanalari 1920-yildan 2020-yillarga oid hujjatlar saqlanmoqda. Arxiv fondlari bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Birinchidan, ular oʻtmishda yuz bergan voqealarni boricha saqlab, tarixiy xolislikni taʼminlaydi va oʻlka tarixini oʻrganishda birlamchi manba boʻlib xizmat qiladi. Ikinchidan, hujjatlar aralashib ketmasligi uchun har bir tashkilotga alohida fond raqami beriladi, bu esa tadqiqotchilarga kerakli maʼlumotni tezda topish imkonini beradi. Uchinchidan, fondlar fuqarolarning huquqiy manfaatlarini himoya qiladi. Agar biror tashkilot tugatilib ketgan boʻlsa, uning hujjatlari arxiv fondiga topshiriladi va keyinchalik fuqarolar nafaqaga chiqmoqchi boʻlganida ularning ish staji hamda ish haqi haqidagi maʼlumotlar aynan shu fondlardan topib beriladi. Yer ajratish, bino qurish yoki mulk huquqiga oid eski qarorlar ham fondlarda saqlanib, bahsli vaziyatlarda qonuniy asos boʻladi.

Iqtisodiy va moliyaviy sohada esa fond muayyan bir maqsad uchun ajratilgan pul mablagʻlari yoki moddiy boyliklar zaxirasidir. Bunga davlatning xorijiy pul zaxirasi boʻlgan valyuta fondini, korxona ish boshlashi uchun qoʻyilgan ustav fondini yoki fuqarolarga nafaqa toʻlash uchun yigʻiladigan pensiya fondini misol keltirish mumkin.

¹ Xidirov Odilbek Toshmurotovich. Denov tumani davlat arxivida fondlar taqsimoti va hujjatlarning tarixiy ahamiyati: Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti Manbashunoslik va arxivshunoslik kafedrası 5-kurs sirtqi taʼlim talabasining Malakaviy amaliyot hisoboti. – Toshkent-Denov, 2026.

² Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-sentabrdagi “Oʻzbekiston Respublikasida arxiv ishi va ish yuritishni takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PF-5834-sonli Farmoni

Bundan tashqari, muayyan ijtimoiy, madaniy, ilmiy yoki xayriya maqsadlarini amalga oshirish uchun tuzilgan nodavlat va jamoat tashkilotlari ham fond, ya'ni jamg'arma deb ataladi.³

Tuman arxivida 1920-yildan 2020-yilgacha bo'lgan Davlat boshqaruvi organlari, sud va prokuratura organlari, o'quv, madaniy va ma'rifiy muassasalar, kasaba uyushmalari, xalq ta'limi, tibbiyot, qishloq xo'jaligi, sanoat – korxonalar va tashkilotlarning doimiy va uzoq muddatli saqlanadigan hujjatlari saqlanmoqda. Ushbu hujjatlarda Denov tuman davlat arxivining tarixi, madaniyati, qurilish, qishloq xo'jaligi, mahalliy sanoat, xalq ta'limi bo'limi sohalarini aks etib, bosqichma-bosqich ko'rsatkichlar asosida ifodalangan.⁴ Arxivda saqlanayotgan hujjatlar o'zbek, rus, arab va lotin yozuvlarida yozilgan. Denov tuman davlat arxivining quyidagi tumanlarda bo'limlari xizmat ko'rsatmoqda: Denov tuman davlat arxiv fondlari to'g'risida Denov tuman davlat arxivida saqlanayotgan quyidagi ayrim fondlar haqida ma'lumotlar:

- F-2 fondida Denov yog' zavodining 1952-2005-yillargacha bo'lgan hujjatlar saqlanadi;
- F-6 fondida Denov tuman ijroiya qo'mitasi hujjatlari mavjud. Bu fondga 1920-2012-yillarga oid bo'lgan kolxozlari (Kaganovich nomli k/z, Xazarbog' s/z, Lenin bayrog'i k/z, Kalinin k/z, Alisher Navoiy nomli k/z, Oxunboboyev nomli k/z) hujjatlari qabul qilingan;
- F-7 fondida Denov tuman xalq ta'lim bo'limining 1941-2005-yilgacha hujjatlari saqlanmoqda;
- F-42 fondida Denov tuman markaziy kasalxonasi (CRB) 1938-2010-yilgacha bo'lgan hujjatlar saqlanmoqda;
- F-323 fondida Denov davlat notarial idorasining 1944-1998-yillarga oid notarial harakatlari hujjatlari saqlanmoqda.

³ Denov tumani davlat arxi joriy arxi ma'lumotlari va hisobotlari (2020–2026-yillar)

⁴ Alimova H. A. Denov tumani davlat arxi fondlari ko'rsatkichi va ularning tuman tarixini o'rganishdagi o'rni. – Termiz, 2024.

- F-444 fondida Ulug‘ Vatan Urushi qatnashchisi Bashlikov Vasiliy Pavlovich shaxsiy kelib chiqish hujjatlari.
- F-561 fondida O‘zbekiston-Yunaniston akademiyasi professori Ravshan Mirzayevning shaxsiy kelib chiqish hujjatlari.
- F-583 fondida O‘zbekiston Qahramoni Ziyoyev Yusuf Mingqobilovich shaxsiy kelib chiqish hujjatlari saqlanmoqda.

2022-yil davomida tuman davlat arxivida arxiv hujjatlarining elektron nusxasini yaratishga e‘tibor qaratilganligi bois 2021-yilning yil davomida qog‘oz asosidagi arxiv hujjatlarining 1105 yig‘majild saqlov birligidan 167842 kadri raqamlashtirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-sentabrdagi “O‘zbekiston Respublikasida arxiv ishi va ish yuritishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5834-Farmoni ijrosi bo‘yicha; Arxiv ishi va ish yuritish faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini jadal lik bilan joriy etgan holda Milliy arxiv fondi hujjatlarini bosqichma-bosqich raqamlashtirish va sug‘urta nusxalarini yaratish ishlarini jadallashtirish kabi ishlar bajarilmoqda. Denov tuman davlat arxivimizda saqlanyotgan S - davri (sovet davri) hujjatlari. Mavjud. Saqlanayotgan sovet davriga oid hujjatlar, asosan, arab, fors-tojik, eski o‘zbek va rus tillarida bitilgan. Arxiv hujjatlari davriylik nuqtai nazaridan uch davrni qamrab oladi:⁵

- 1917-yilgacha bo‘lgan tarixiy davr,
- 1917–1991-yillar va 1991-yildan hozirgi kungacha bo‘lgan mustaqillik davri.

Arxiv mutaxassislarining ishi nihoyatda mas‘uliyatli va mashaqqatli. Tarixning tilsiz guvohlari bo‘lgan, vaqt sinovlari natijasida uvalanib, sarg‘ayib ketayotgan qo‘lyozma, durdona manbalarni tiklaydi. Hujjatlarni asrab-awaylaydi, kelgusi avlodga yetib borishi uchun jon kuydiradi. Arxivdagi alohida e‘tiborga loyiq yo‘nalishlardan biri bu shaxsiy kelib chiqish fondlaridir. Maqolada keltirilgan F-444, F-561 va F-583 fondlarida oddiy fuqarolar, ilm-fan namoyandalari va voha qahramonlarining shaxsiy hujjatlari saqlanadi.

⁵ Xidirov O. T. Surxondaryo vohasi tuman davlat arxivlarida shaxsiy kelib chiqish fondlarining shakllanishi va tarkibi // O‘zbekiston arxeologiyasi va tarixshunosligi masalalari. – Toshkent, 2022

Urush qatnashchisi Vasily Pavlovich Bashlikov, professor Ravshan Mirzayev hamda O'zbekiston Qahramoni Yusuf Ziyoyev kabi shaxslarning shaxsiy arxivlari tarixni individual insonlar taqdiri orqali his qilish imkonini beradi.⁶ Ularning kundaliklari, maktublari, yutuqlari va guvohnomalari rasmiy davlat hujjatlarida uchramaydigan jonli tarixiy tafsilotlarni o'zida saqlaydi va yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ma'naviy manba bo'ladi.⁷ Hujjatlarning arab, rus, lotin va eski o'zbek yozuvlarida bitilganligi Surxondaryo vohasining madaniy va lingvistik tarixini aks ettiradi. O'tgan bir asr davomida bir necha bor alifbo almashgani arxiv hujjatlarining shaklida yaqqol ko'rinadi. Aynan mana shu jihat tadqiqotchilardan nafaqat tarixchi, balki manbashunos va matnshunos bo'lishni ham talab etadi. Bugungi kunda texnologiyalar asrida qog'oz hujjatlarning uvalanishi va eskirishining oldini olish maqsadida raqamlashtirish ishlariga katta e'tibor berilmoqda. 1105 ta yig'majildan 167 842 ta kadrning elektron nusxasi yaratilishi bu ulkan ma'naviy boylikni jismoniy yo'qolishdan asrash va kelajakda masofadan turib foydalanish uchun qo'yilgan muhim qadamdir.

Xulosa : Denov tumani davlat arxivi shunchaki eski qog'ozlar saqlanadigan joy emas, balki Surxondaryo vohasining bir asrlik ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini o'zida jamlagan ulkan ko'zgudir. Arxivda fondlarning sohalar, shaxslar va davrlar bo'yicha tizimli taqsimlangani o'lka tarixini butun bir yaxlitlikda, hujjatli asoslar bilan mukammal o'rganish imkonini beradi.⁸

Bugungi kunda arxiv faoliyatida raqamlashtirish jarayonlarining jadallashgani, yuz minglab sahifalarning elektron formatga o'tkazilgani hamda eng zamonaviy sharoitlarga ega yangi binoning ishga tushirilishi ushbu tarixiy merosni kelgusi avlodlarga bezavol yetkazishning mustahkam kafolatidir. Shunga qaramay, kadrlar ta'minotini yaxshilash va

⁶ Arxivshunoslik: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / B. V. Alimov va boshqalar. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.

⁷ Abdullayev M. Surxondaryo tarixi va o'lkashunosligi: manbalar va tadqiqotlar. – Toshkent: Sharq, 2018.

⁸ Ismoilova Sh. J. Arxiv hujjatlarini raqamlashtirish – tarixiy manbalarni asrashning zamonaviy omili sifatida // Arxivshunoslik va manbashunoslikning dolzarb muammolari. – Samarqand, 2023.

ilmiy-texnik jihozlashni yanada kuchaytirish kabi dolzarb vazifalarning hal etilishi arxivning o'lkani tarixi va arxivshunoslik fani rivojiga qo'shayotgan hissasini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xidirov Odilbek Toshmurotovich. Denov tumani davlat arxivida fondlar taqsimoti va hujjatlarning tarixiy ahamiyati: Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti Manbashunoslik va arxivshunoslik kafedrasida 5-kurs sirtqi ta'lim talabasining Malakaviy amaliyot hisoboti. – Toshkent-Denov, 2026.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 20-sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasida arxiv ishi va ish yuritishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5834-sonli Farmoni.
3. Denov tumani davlat arxiv joriy arxivi ma'lumotlari va hisobotlari (2020–2026-yillar).
4. Alimova H. A. Denov tumani davlat arxiv fondlari ko'rsatkichi va ularning tuman tarixini o'rganishdagi o'rni. – Termiz, 2024.
5. Xidirov O. T. Surxondaryo vohasi tuman davlat arxivlarida shaxsiy kelib chiqish fondlarining shakllanishi va tarkibi // O'zbekiston arxeologiyasi va tarixshunosligi masalalari. – Toshkent, 2022.
6. Ismoilova Sh. J. Arxiv hujjatlarini raqamlashtirish – tarixiy manbalarni asrashning zamonaviy omili sifatida // Arxivshunoslik va manbashunoslikning dolzarb muammolari. – Samarqand, 2023.
7. Abdullayev M. Surxondaryo tarixi va o'lkashunosligi: manbalar va tadqiqotlar. – Toshkent: Sharq, 2018.
8. Alimov R. A. Mahalliy davlat arxivlarida boshqaruv hujjatlarining tizimlashtirilishi (Denov tumani arxivi misolida) // O'zbekiston tarixi jurnali. – Toshkent, 2025. – №3.
9. Turdiyeva D. A. Janubiy O'zbekiston sanoat va qishloq xo'jaligi tarixi arxiv hujjatlarida (1920–1990-yillar) // O'tmishga nazar. – Toshkent, 2024. – №2.
10. Arxivshunoslik: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik / B. V. Alimov va boshqalar. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.